

Het empathisch teveel

IGNAAS DEVISCH BIJ DE BEZIGE BIJ

Ziek van gezondheid
Rusteloosheid

Ignaaas Devisch

Het empathisch teveel

Op naar een werkbare onverschilligheid

2017

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2017 Ignaas Devisch
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Omslagillustratie Ines Longevial
Foto auteur Koen Broos
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven
Druk Wöhrmann, Zutphen
ISBN 978 90 234 4981 2
NUR 730

debezigebij.nl

Voor Jeannine Loccufier

Er was eens een gemeenschap van schurken, dat wil zeggen, het waren geen schurken, maar gewone mensen. Zij bleven elkaar altijd trouw. Als bijvoorbeeld een van hen een vreemde, die buiten hun gemeenschap stond, op een ietwat schurkachtige manier ongelukkig had gemaakt – dat betekent weer niets schurkachtigs, maar zoals het gewoonlijk, zoals het gebruikelijk is – en hij dit dan tegenover de gemeenschap biechtte, onderzochten zij het, beoordeelden het, legden boetes op, vergoelijkten en dergelijke. Het was niet slecht bedoeld, de belangen der individuen en van de gemeenschap werden zorgvuldig in het oog gehouden en de biechteling werd het compliment gegeven waarvan hij de grondkleur al had aangeduid: ‘Wat? Daarover maak je je bezorgd? Je hebt toch gedaan wat vanzelfsprekend was, zo gehandeld als je moest. Iets anders zou onbegrijpelijk zijn geweest. Je bent alleen wat overspannen. Kom toch tot jezelf.’ Zo bleven zij elkaar altijd trouw, ook na hun dood verbraken zij de gemeenschap niet, maar stegen in rijen naar de hemel. Over het geheel was het een schouwspel van de reinste kinderlijke onschuld, zoals zij daar vlogen. Daar echter voor de hemel alles tot zijn elementen uit elkaar wordt geslagen, stortten zij als rotsblokken omlaag.

(Franz Kafka, *Een gemeenschap van schurken*)[†]

Inhoud

Verantwoording 10

Inleiding. Is er sprake van een empathietekort? 11

Maatschappelijk debat 11

Tegengeluid 15

Over de opbouw van dit boek 20

1. Waarover ik praat als ik over empathie praat 24

Meer of minder empathie? 24

Wat is dat, empathie? 27

Viktor 32

Empatheia 35

Fenomenologen over empathie 39

Empathie als relationeel gegeven 42

2. Waarom zijn we soms empathisch en soms niet? 43

Een aanwijsbaar slachtoffer 43

Het gelaat van de ander 48

Doneren en aankopen 50

Donormoeheid 52

- 3. De keerzijde van empathie** 55
- Eenzijdigheid 59
 - Het partialiteitsbeginsel 61
 - Empathie is bijziend 67
 - Morele onderbuik 69
 - Impulsen en rauwe emoties 72
 - De Warmste Week en Serious Request 77
 - Je suis Charlie 82
- 4. Een werkbare onverschilligheid** 85
- De Grote Donorshow 85
 - Morele globalisering 89
 - Onpersoonlijke rechtvaardigheid 93
 - ‘Spontane solidariteit’ 96
 - Koude solidariteit 99
 - Werkbare onverschilligheid 101
 - Onvoorwaardelijkheid 106
 - Onpersoonlijke verhoudingen 108
- 5. Waarom universele naastenliefde geen goed idee is** 110
- Verontwaardiging 110
 - ‘Niemand liegt zo als de verontwaardigde’ 115
 - Morele ambivalentie 117
 - De bijenkorf 120
 - ‘Heb uw naaste lief gelijk uzelf’ 129
 - Onmenselijkheid 132
 - Schurkachtig zijn 138
- Conclusie** 144
- Moeten we elkaar aardig vinden? 144

Nawoord 155

Noten 157

Bibliografie 167

Verantwoording

Om de leesbaarheid te bevorderen, heb ik de bibliografische verwijzingen in de tekst beperkt gehouden. Bij citaten of nadrukkelijke referenties aan een specifieke plaats in een werk heb ik een eindnoot in de tekst geplaatst. De volledige bibliografische informatie is terug te vinden in de bronnenlijst. Citaten waarvan nog geen Nederlandse vertaling bestond, heb ik zelf vertaald. Bij de andere citaten geef ik telkens een referentie naar de vertaling in het Nederlands mee.

Ik heb aan het begin van elk hoofdstuk een citaat geplaatst uit het *Traktaat over de menselijke natuur* van David Hume. Die citaten werk ik niet verder uit, maar dienen als *teaser* voor het thema dat in het betreffende hoofdstuk centraal staat.

Inleiding

Is er sprake van een empathietekort?

*We hebben een levendig denkbeeld van alles wat ons aangaat.*¹

Maatschappelijk debat

Yves Petry, auteur van onder andere *De Maagd Marino*, schreef eind 2016 in de Belgische krant *De Morgen* over zijn ontgoocheling wat politiek links betreft. Hij noteerde daarbij het volgende: ‘Empathie is geen exclusieve kwaliteit van links. Doen alsof dat wel zo is, wekt een aanmatigende, schijnheilige of anders een dommige indruk.’²

Het gevolg van deze publicatie was een heftig en interessant debat over de rol van empathie in onze samenleving. Verschillende vragen kwamen daarbij aan bod, zoals: is empathie werkelijk een linkse aangelegenheid? Staat empathie per definitie voor naïef sentimentalisme en moet de politiek niet vooral rationeel zijn?

Natuurlijk heeft links niet het privilege op empathie of emoties en staat rechts niet per definitie gelijk aan kil en rationeel. Rationaliteit en emoties lopen altijd in elkaar over en iedereen bedient zich ervan.³ Zo hielden de afgelopen jaren zowel linkse als rechtse partijen pleidooien voor meer empa-

thie van burgers met elkaar. Terwijl in Vlaanderen Gwendolyn Rutten, de voorzitter van de liberale partij Open vLD, tot empathie oproept, als middel tot het vergroten van een wij-gevoel met gelijkgestemden, gebruikt in Nederland de fractieleider van GroenLinks het begrip empathie om ongelijkheid tussen mensen te bestrijden en tot solidariteit met anderen op te roepen: ‘Je inleven in de ander is de enige manier om ongelijkheid te bestrijden en tegenstellingen te overbruggen,’ aldus Jesse Klaver.⁴

De wijze waarop empathie politiek wordt ingezet verschilt dus wel van partij tot partij. Links pleit doorgaans voor empathie met betrekking tot abstracte objectieven⁵ – het leefmilieu, het algemeen welzijn, migratie. Linkse politici en intellectuelen plaatsen empathie meestal in het perspectief van de mensheid, waarbij ze weinig tot geen onderscheid maken tussen het ‘eigen’ volk en anderen. Iedereen is immers mens en wie een mens is, heeft bepaalde rechten. Hoe meer we ons inleven in de situatie van anderen, hoe hoger onze moraal en hoe eerder de droom van een conflictvrije wereld werkelijkheid wordt. Linkse mensen pleiten bijgevolg voor meer opvang voor vluchtelingen en voor empathie met problemen die zich over de hele wereld afspelen en niet alleen in je eigen land.⁶ Empathie beschouwen ze als een uitdrukking van humaniteit. Wie geen empathie kan opbrengen voor vluchtelingen is volgens de bepleiters van meer aandacht voor vluchtelingen een kil en harteloos mens, of op zijn minst onverschillig.⁷

Rechts doet het tegenovergestelde. Het gebruikt empathie doorgaans om te pleiten voor zaken die dichterbij staan: rechtse mensen eisen meer aandacht voor ‘volkseigenheid’, een gedeelde identiteit en de emotionele samenhang die daaruit zou ontstaan. Rechtse partijen zien vooral de gevaren

van 'buiten', waartegen de leden van de eigen gemeenschap beschermd moeten worden.⁸ In tegenstelling tot de meeste linkse partijen gaat rechts meestal niet uit van het idee van één humaniteit, een humaniteit waar alle mensen deel van uitmaken. Er bestaan, menen ze, nu eenmaal vrienden en vijanden, daar is geen ontkomen aan.⁹

Wat opvalt is dat zowel links als rechts tegelijkertijd pleit voor meer empathie én ertegen waarschuwt. Links verwijt rechts dat het te weinig empathie heeft voor vreemdelingen, maar bekritiseert nationalistische en patriottische sentimenten in eigen omgeving.¹⁰ Dan heet het dat we ons niet mogen laten leiden door onze gevoelens, terwijl de vraag om een warm hart voor vluchtelingen even emotioneel geladen is als het oproepen tot meer nationalisme. Links is vooral bang dat de nadruk op een 'eigen' identiteit zal uitmonden in een 'eigen volk eerst'-samenleving; een samenleving waarbij alle verschillen worden veronachtzaamd en alleen de eigen cultuur of de eigen normen en waarden van tel zijn.¹¹

Politici van rechtse signatuur daarentegen klagen vaak over een gebrek aan eigen vaste normen en waarden, omdat ze er rotsvast van overtuigd zijn dat empathie met dé mensheid niet werkt.¹² Dan heet het dat we ons niet te veel door emoties mogen laten leiden en rationeel moeten handelen. Doen we dat niet, dan zijn we *Gutmenschen* die denken dat je met goeddoen de wereld kunt redden.¹³ Donald Trumps inaugurale speech uit 2017 is daarvan een mooi voorbeeld: Amerika alleen voor de Amerikanen.¹⁴ Ook in Europa lag de nadruk op een gedeelde, eigen identiteit centraal in zowat alle recente en minder recente verkiezingsprogramma's van rechtse partijen. Daarin werd links verweten er een moreel superioriteitsgevoel of een te hoog gehalte aan naïef sentiment op na te houden: alsof we

in het Westen alle problemen kunnen oplossen.¹⁵

Dergelijke meningsverschillen verhinderen niet dat er aan beide zijden van het politieke spectrum hoge verwachtingen bestaan met betrekking tot empathie en dat ze dit met elkaar delen: het idee dat empathie garant staat voor een warme band met anderen, en tot meer betrokkenheid op elkaar. Empathie wordt opgevoerd als een middel om het begrip tussen mensen onderling te laten toenemen en verschillen of ongelijkheden te overbruggen. De pleidooien voor meer empathie gaan hand in hand met de klacht over een steeds groter wordende onverschilligheid bij iedereen. Bij rechts hoor je dat de samenhang binnen de samenleving is verdwenen dankzij de komst van vreemdelingen;¹⁶ bij links dat we allemaal minder solidair zijn dan vroeger.¹⁷

Overigens zijn in Nederland de scheidslijnen in het debat over empathie niet veel anders dan in België; terwijl het ene kamp het andere naïviteit verwijt, klinkt het omgekeerd dat onverschilligheid de ondergang van onze maatschappij betekent en dat alleen empathie ons daarvoor kan behoeden.¹⁸ Dat laatste staat in *De empathische samenleving*, een boek van de fractieleider van GroenLinks, Jesse Klaver. Klaver roept op tot een beter – lees serene – politiek debat en een warmere samenleving, dus tot een meer empathische maatschappij. Hij treedt daarmee in de voetsporen van Barack Obama, die tijdens zijn twee ambtstermijnen als president van de Verenigde Staten meermaals verkondigde dat de Amerikaanse samenleving aan een tekort aan empathie lijdt.

Het afgelopen decennium verscheen hoe dan ook een groot aantal boeken en artikelen waarin pleidooien worden gehouden voor meer inlevingsvermogen en betrokkenheid, al dan niet ondersteund met wetenschappelijk onderzoek naar de

vraag of en hoe wij in staat zijn om ons in te leven in de gevoelens van anderen en welke mentale processen hiermee gepaard gaan.¹⁹ Zo verscheen in 2016 *The Empathy Instinct. How to Create a More Civil Society* van de Britse televisieproducer Peter Bazalgette, eveneens een pleidooi voor meer empathie als middel om de tegenstellingen tussen verschillende mensen te overbruggen en beter met elkaar om te gaan, en een klacht over het gebrek aan medeleven en de toename van onverschilligheid op allerlei gebieden.²⁰

Betekent dit dat we het tijdperk van empathie zijn ingetreden? Het fenomeen empathie, of beter, de roep om meer empathie, lijkt niet meer weg te denken uit onze samenleving. Wie de vele publicaties erop naleest krijgt de indruk dat er een consensus bestaat over de opvatting dat empathie per definitie goed is en onverschilligheid altijd nefast. Empathie lijkt een louter positieve aangelegenheid waarvan we alleen heil mogen verwachten. Sommige pleitbezorgers van meer empathie, zoals de Australische filosoof Roman Krznaric, auteur van *Empathie. Een revolutionair boek*, spreken zelfs van een heuse empathierevolutie²¹: hoe meer empathie, hoe beter. Van empathie dus niets dan goeds?

Tegengeluid

In dit boek wil ik de verheerlijking van het fenomeen empathie ter discussie stellen. Empathie heeft naast een aantal voordelen ook een aantal flinke tekortkomingen en het is van belang die laatste goed voor ogen te houden. Ik ben natuurlijk niet de enige en ook niet de eerste die een kritisch tegengeluid met betrekking tot de roep om meer empathie laat horen. Zo beargumenteert de Amerikaanse psycholoog Paul Bloom in zijn boek *Against Empathy*²² uitvoerig waarom het geen goede

zaak is om empathie als basis van ons handelen te nemen. Niet emoties maar rationele overwegingen, meent hij, moeten centraal staan in het maatschappelijk bestuur en moeten ons moreel handelen leiden.

Mijn kritische beschouwing gaat uit van een ander perspectief. Ik vertrek nadrukkelijk níet vanuit de vraag of we van nature empathische dan wel rationele of egoïstische wezens zijn. De vraag naar wie of wat de mens écht is, helpt ons in de discussie over het belang van empathie niet vooruit, omdat dit een oeroude vraag is waarop we geen exact antwoord kunnen geven. Of beter, dit is een vraag waarop we vele exacte antwoorden kunnen geven maar het definitieve antwoord ontberen. Voor elk onderzoek dat aantoonst hoe egoïstisch we zijn, is wel een tegenonderzoek te vinden. Ook Bloom verwijst vaak naar onderzoek naar gedrag van dieren om vervolgens de analogie te maken met menselijk gedrag. In die zin loopt zijn tegendraadse studie gelijk met de pleidooien pro empathie: ook hij zet de menselijke natuur – ons brein of onze genen – in bij zijn antwoord op de vraag wie we écht zijn – altruïstisch, egoïstisch, rationeel of emotioneel.

Bij complexe zaken als moreel handelen is er meer in het geding dan ‘onze natuur’ alleen. Onderzoeken die pretenderen te weten wat het wezen van ‘de mens’ is, veronachtzamen een belangrijke dimensie: de *contingentie* van het menselijk handelen. Wat we doen, gebeurt niet omdat we ertoe gedwongen worden door onze genen of ons brein, maar omdat ons gedrag afhankelijk is van de omstandigheden waarin we ons bevinden. Ons handelen is getekend door een grillige logica en irrationaliteit: soms doen we iets voor anderen, dan weer niet; soms helpen we alleen mensen uit onze eigen omgeving, dan weer alleen mensen die ver weg van ons wonen. Wie pleit

voor empathie moet rekening houden met het brede scala aan menselijke handelingen en de complexiteit van het menselijk gedrag. Niet de vraag of we al dan niet empathische wezens zijn is daarom van belang, maar de vraag waarom we ons soms empathisch gedragen en dan weer niet; welke mechanismen zijn hier aan het werk en hoe kunnen we die begrijpen?

Daarnaast wil ik nadrukkelijk recht doen aan de maatschappelijke context van ons handelen. Empathie en betrokkenheid bieden geen garantie op een harmonieuze samenleving. Met elkaar samenleven betekent dat er macht en strijd in het geding zijn en dat we niet iedereen te vriend kunnen houden. Veel pleidooien voor empathie gaan er evenwel van uit dat als we elkaar beter leren kennen dit vanzelf tot meer wederzijds begrip leidt. Dat is een groot misverstand. Als het waar was, dan waren echtelijke ruzies allang uit de wereld. Dit idee, gebaseerd op het christelijke begrip van de universele naastenliefde, impliceert dat het een kwestie van tijd is voordat de mensheid één grote, warme familie wordt, zolang we er maar in slagen elkaar lief te hebben, zoals Krznaric beweert. Ooit zal volgens hem de politieke strijd tussen mensen, ideologieën en landen vervangen worden door een louter positieve moraal, want als we door empathisch te zijn elkaar beter leren kennen, komen we tot meer begrip en neemt de kans op harmonieus samenleven vanzelf toe:

Politiek en etnisch geweld, religieuze onverdraagzaamheid, armoede en honger, mensenrechtenschendingen, de opwarming van de aarde – het is dringend noodzakelijk om de kracht van empathie in stelling te brengen om deze crises het hoofd te bieden en sociale verschillen te overbruggen.²³

Jesse Klaver lijkt hetzelfde te suggereren, zij het meer getemperd dan Krznaric:

Als we elkaar willen begrijpen, zullen we weer met elkaar in gesprek moeten. Dat kan alleen met inlevingsgevoel voor de problemen en opvattingen van de ander. Met empathie.²⁴

Natuurlijk moeten we met elkaar praten om elkaar te begrijpen, maar een belangrijk deel van onze sociale relaties verloopt juist vanwege een gebrek aan betrokkenheid en het gebrek aan gesprekken of begrip. Onverschilligheid zit structureel ingebakken in ons maatschappelijk model. Het hele systeem van sociale zekerheid is immers gebaseerd op de gedachte dat we met veel te veel zijn om elkaar persoonlijk te kennen en te kunnen helpen. De verzorgingsstaat, zoals wij die kennen, verwerpt daarom nadrukkelijk de gedachte dat we allemaal solidair met elkaar moeten zijn. Wie deze onverschilligheid of onpersoonlijkheid wil vervangen door empathie, moet beseffen welke eisen hij of zij aan iedereen stelt en tot welk soort samenleving dit kan leiden. Stel dat je iedereen met wie je financieel solidair bent, ook nog eens sympathiek moet vinden. Hoe ver zou solidariteit dan nog reiken?

De overheid heeft de sociale zekerheid ingevoerd omdat naarmate de samenleving complexer werd, het liefdadigheidsmodel ontoereikend werd. Een sociaal vangnet voor mensen die in een bepaalde fase van hun leven met tegenslag te maken hebben, vraagt om veel meer dan filantropie. Geïstitutionaliseerde solidariteit gaat niet uit van empathie, maar van onpersoonlijke rechtvaardigheid. Dit abstracte systeem gaat ervan uit dat ik mij als individu niet telkens hoeft in te le-

ven in iemands persoonlijke situatie om hem of haar te ondersteunen. Geïstitutionaliseerde solidariteit stelt veel minder eisen aan ons morele systeem dan empathie. Dat werkt in zekere zin bevrijdend, want hoe kun je met miljoenen medeburgers persoonlijk betrokken zijn?

De vragen die ik de lezer wil voorleggen zijn daarom deze: zou het kunnen dat er tegenwoordig niet zozeer sprake is van een empathietekort, maar eerder van een empathisch teveel? Zijn we misschien vergeten waarom onverschilligheid nuttig en zelfs noodzakelijk kan zijn om een samenleving draaiende te houden? Natuurlijk hebben we empathie nodig. Onverschilligheid zonder enige vorm van empathie is niet werkbaar, maar omgekeerd geldt hetzelfde: een bepaalde mate van onverschilligheid ontslaat ons van de onmogelijke opgave om aanhoudend en tegenover iedereen empathisch in het leven te staan. Die onverschilligheid, indien gekoppeld aan een overheid die haar middelen rechtvaardig probeert te verdelen, maakt de samenleving werkbaar. Slechts vragen om meer empathie biedt geen uitweg.

Het moet ons bijgevolg zorgen baren dat tegenwoordig sommige politieke pleidooien voor meer empathie hand in hand gaan met de afbraak van de geïstitutionaliseerde solidariteit en de verzorgingsstaat. Wie solidariteit afbouwt en empathie aan belang laat winnen, loopt het risico dat ons inlevingsvermogen overbevraagd of overbelast wordt. Neem het pamflet *De geëngageerde burger* van Gwendolyn Rutten, voorzitter van Open vLD in Vlaanderen.²⁵ Zij weert zich tegen door de overheid ingerichte solidariteit en pleit voor meer empathie en spontane vormen van solidariteit.

Het is zeer de vraag tot hoever die spontane solidariteit reikt. Betrokkenheid en liefdadigheid kennen grenzen en vaak ge-

ven we niet thuis bij de zoveelste vraag om steun of begrip. Empathie, indien overbevraagd, kan zelfs omslaan in verontwaardiging of woede. Om dit te voorkomen, moeten we een zekere afstand tegenover elkaar kunnen bewaren en niet voortdurend met iedereen hoeven meeleven.

In dit verband spreek ik van een werkbare onverschilligheid. Omdat we niet iedereen persoonlijk kunnen helpen, moeten we ons afvragen hoe we als samenleving zo veel mogelijk mensen op de meest doelmatige wijze kunnen helpen. Die denkoefening overstijgt het individueel niveau en vraagt om iets anders dan empathie. Eerder dan te pleiten voor meer empathie, wil ik wijzen op de risico's van een empathisch teveel in onze samenleving. Empathie inzetten als middel om alle verschillen te overbruggen en om onverschilligheid tegen te gaan, getuigt niet alleen van een gebrek aan inzicht in de beperkingen van empathie. Dit miskent ook de positieve kanten van onverschilligheid, dat wil zeggen dat onverschilligheid ons toestaat niet op alles en iedereen betrokken hoeven te zijn.

Ik ga dus niet mee in de klacht dat mensen tegenwoordig minder voor elkaar overhebben. De empirische onderbouwing van die klacht is hoogst twijfelachtig: we geven vandaag niet minder geld uit aan goede doelen, leven mee met het leed van mensen overal ter wereld en velen van ons zijn begaan met het leed van dieren. Tegelijk is het onmogelijk om met alles en iedereen mee te leven en is er een bepaalde mate van onverschilligheid nodig om de samenleving draaiende te houden.

Over de opbouw van dit boek

In hoofdstuk 1 laat ik zien wat de inzet is van het maatschappelijke debat over empathie. Daarnaast geef ik een kort overzicht van de filosofisch-maatschappelijke geschiedenis van

dit begrip. Die achtergrondinformatie hebben we niet alleen nodig om te weten waarover we praten, ze kan ons ook inzicht geven in een aantal actuele debatten over empathie of het gebrek daaraan.

Hoofdstuk 2 borduurt op die inzichten voort en heeft als uitgangspunt de vraag waarom mensen empathisch zijn. Wanneer en in welke omstandigheden ontwikkelen we empathische gevoelens en welke factoren spelen daarbij een rol? Ik schets een aantal factoren die van belang zijn om te begrijpen waarom en wanneer empathische gevoelens zich wel of niet voordoen.

Vanaf hoofdstuk 3 ga ik expliciet in op het maatschappelijk debat over empathie. Ik zal beargumenteren dat empathie een onvoldoende en in sommige opzichten onwenselijke basis is voor maatschappelijk bestuur. Ik schets de beperkingen en de keerzijde van empathie, specifiek met betrekking tot het verdelen van middelen, rechten of andere goederen waarbij we criteria moeten ontwikkelen voor wie wat krijgt en waarom.

Daarnaast bestrijd ik de misvatting dat als we elkaar beter leren kennen onze empathische gevoelens vanzelf zullen toenemen, waardoor we maatschappelijke problemen sneller kunnen oplossen. Meer kennis over elkaar leidt niet vanzelf tot meer begrip, en empathie is een te wankel basis voor maatschappelijk bestuur van een samenleving als de onze. Empathie kan de boel bijhouden binnen een kleine dorpsgemeenschap, maar niet in een samenleving van miljoenen mensen. We dreigen bovendien stilaan aan onze empathie ten onder te gaan. Je kunt nu eenmaal niet elke dag 'Je suis Charlie' zijn. Te veel empathie kan uitmonden in verontwaardiging, cynisme of woede.

Waar ik in hoofdstuk 3 waarschuw voor een teveel aan em-

pathie, zal ik in hoofdstuk 4 die waarschuwing omzetten in een pleidooi voor een werkbare onverschilligheid. Daarmee bedoel ik de mogelijkheid om gepaste afstand te houden tegenover anderen, zonder dat je die in de kou laat staan. Een bepaalde mate van onverschilligheid tegenover elkaar is een belangrijke voorwaarde om onze verzorgingsstaat overeind te houden. We hebben nood aan een afgebakende plaats voor empathie, als aanvulling op andere, meer abstracte principes, zoals rechtvaardigheid en solidariteit, die ons moeten wapenen tegen een overbevraging van ons inlevingsvermogen.

In hoofdstuk 5 tot slot werk ik een complexer mensbeeld uit dan doorgaans gebeurt tijdens discussies over ons inlevingsvermogen en morele keuzes. Ik ga daarom in op de vraag wie de mens is vanuit diens context. Die context heet maatschappij en in dit boek staat dan ook het maatschappelijk debat over empathie centraal. Uiteraard ga ik ook van een bepaald mensbeeld uit, en dat doe ik om duidelijk te maken dat wij niet alleen tot empathie in staat zijn, maar ook tot haatgevoelens en agressie, en niet alleen tegenover mensen die ons niet vertrouwd zijn. We zijn in staat het leed van onze directe omgeving naast ons neer te leggen of in naam van de liefde elkaar van alles aan te doen. In dit verband zal ik in navolging van Franz Kafka spreken van de *schurkachtige dimensie*, zoals dat in het eerder aangehaalde korte verhaal van Kafka tot uitdrukking wordt gebracht. Ik wil de mens omschrijven als een moreel ambivalent wezen en zal in navolging van Sigmund Freud stellen dat menselijke interacties nooit zonder conflict zijn en dat we allemaal voortdurend behoorlijk veel agressieve neigingen jegens elkaar ontwikkelen.²⁶

Elke verhandeling over empathie moet hiermee rekening houden, wil het geen slag in de lucht zijn. Ook al kunnen we

ons goed in de situatie van anderen inleven, empathie vrijwaart ons niet van geweld of bedrog. Een indringend besef van onze aangeboren schurkachtigheid moet ons wapenen tegen de ontsporingen die kunnen ontstaan als we vasthouden aan het idee dat we ons van alle kwaad en alle conflicten kunnen bevrijden, als we elkaar beter leren kennen.

1.

Waarover ik praat als ik over empathie praat

Door welke andere hartstochten we ook beroerd kunnen worden – trots, eerezucht, gierigheid, nieuwsgierigheid, wraak of begeerte – de ziel of het werkende principe van al deze hartstochten is sympathie.¹

Meer of minder empathie?

Ik begrijp het wel en toch moet ik nu ook zeggen – dat is soms hard in de politiek – als je nu zo voor me staat ben je me een ongelooflijk sympathiek wezen, maar je weet ook wel dat er in de Palestijnse vluchtelingenkampen in Libanon nog duizenden en duizenden mensen zitten – en als we nu zeggen: jullie mogen allemaal komen, jullie mogen allemaal uit Afrika komen, iedereen mag komen, dat lukt op den duur niet meer. Daarom hebben we nu met een conflict te maken, en het enige antwoord dat we daarop kunnen geven luidt: het mag niet te lang duren voordat er beslissingen worden genomen. Maar sommigen van jullie zullen moeten terugkeren.²